

מפגש מס' 145

דף למנחה

דברי הימים ב ל"ג-ל"ו

תוכן הפרקים שנלמדו השבוע

פרק ל"ג - מלכות מנשה ואמון

פרק ל"ד - מלכות יאשיהו (בדק הבית; מציאת ספר התורה; נבואת חולדה; מהפכה דתית)

פרק ל"ה - מלכות יאשיהו (פסח; מות יאשיהו בקרב מגידו)

פרק ל"ו - המלכים האחרונים (יהואחז עד צדקיהו), החורבן, הצהרת כורש.

הקדמה - רקע היסטורי

חזקיהו	מנשה	אמון	יאשיהו	יהואחז	יהויקים	יהויכין	צדקיהו
אשור	אשור	אשור	היחלשות אשור	מצרים	מצרים	בבל	בבל

מלכי יהודה האחרונים (מחזקיהו והלאה) מתמודדים עם מציאות מורכבת: שלוש מעצמות מתחרות ביניהן על השליטה באזור: אשור, מצרים ובבל.

ממלכת יהודה הקטנה והחלשה נמצאת בתוך, במעבר דרכים אסטרטגי, ונאלצת להתמודד עם כוחות גדולים וחזקים ממנה.

בימי **חזקיהו** מלך יהודה, אשור החריבה את ממלכת ישראל, ואף ממלכת יהודה נפגעה קשות במסע סנחריב.

מנשה, בנו של חזקיהו, היה משועבד למלכי אשור (אסרחדון ואשורבניפל), אשר הפכו את אשור לאימפריה רחבת ממדים, ששלטה גם על מצרים. מכתובותיהם מסתבר שהם איגדו את כל המלכים הכפופים להם באזור הסורי ארץ ישראל, וביניהם גם מנשה, לחטיבה מיוחדת שצוותה להשתתף במשימות מיוחדות שהוטלו עליה: לשאת קורות עצים מהלבנון וחומרי בניין אחרים אל העיר נינוה לצורך בניית ארמונו של אסרחדון; לבנות ליד צידון עיר חדשה בשם כר אסרחדון; ולשמש כצבא עזר "בים וביבשה" לכיבוש מצרים.

בימי **אמון**, אשור עדיין שלטה אך התחילה להיחלש והנטייה הפרו-מצרית גברה.

בימי **יאשיהו** חלה ירידה משמעותית בכוחה של האימפריה האשורית, שבראשה עמד המלך אשורבניפל, ועמים רבים החלו למרוד ולהשתחרר מהעול האשורי. ביניהם גם מצרים ובבל. בעקבות היחלשות השליטה של אשור, יאשיהו מצליח להגיע לאזורים רבים בארץ, שהיו לפני כן בשליטה אשורית (כגון בית אל ומגידו).

באותן שנים מתחיל מאבק בין בבל לאשור. פרעה נכה מלך מצרים תומך באשור כדי למנוע את התחזקות בבל. כאשר מצרים יוצאת צפונה לעזרת אשור, יאשיהו מנסה לתמוך בבבל ולמנוע את העזרה של מצרים לאשור. הקרב בין יאשיהו לפרעה נערך במגידו, ויאשיהו מפסיד בקרב ונהרג. פרעה משתלט על ממלכת יהודה באופן זמני, לוקח בשבי את **יהואחז**, שהומלך ע"י העם במקום יאשיהו וממליך את **יהויקים**, שנשאר כפוף ומשועבד למצרים.

בשנה הרביעית ל**יהויקים** מתרחש קרב כרכמיש, בו נבוכדנצר מלך בבל מנצח את צבאות אשור ומצרים והופך למעצמה השלטת באזור. מעתה ואילך בבל שולטת באזור, וגם בממלכת יהודה. **יהויקים וצדקיהו** משתעבדים לבבל, אך כל אחד מהם מנסה בשלב מסוים למרוד בבבל, והתוצאות קשות: בעקבות המרד של יהויקים מתחילה הגלות לבבל - גלות **יהויכין** (שמלך מיד לאחר יהויקים ושילם את המחיר על מעשיו), ובעקבות המרד של **צדקיהו**, בבל כובשת את ירושלים ומחריבה את המקדש.

לימוד מעמיק

מלכי יהודה האחרונים

חלק א - מנשה

מנשה עולה למלוכה לאחר חזקיהו, ומקבל לידי מלכה במצב קשה: אמנם ירושלים ניצלה אך כמעט כל ערי יהודה חרבות, והממלכה משועבדת לעול מלך אשור. מנשה מחליט לפעול בצורה הפוכה מאביו, הן מבחינה רוחנית והן מבחינה פוליטית.

מבחינה פוליטית - לפי המסופר במלכים ולפי התעודות האשוריות, מנשה היה משועבד לאשור. בדברי הימים מסופר שנלקח בשבי לתקופה מסוימת, כנראה מכיוון שמלך אשור חשד בו שהיה שותף למרד נגדו (ראו בפירוש דעת מקרא).

מבחינה רוחנית - מנשה עושה מהפכה דתית הפוכה ממהפכת חזקיהו, מכניס ע"ז לממלכה ואפילו לבית המקדש: ויעש הרע בעיני ה' כתועבות הגוים אשר הודיש ה' מפני בני ישראל: וישב ויבן את הבמות אשר נתן יחזקיהו אביו ויקם מזבחות לבעלים ויעש אשרות וישתחו לכל צבא השמים ויעבד אתם: ובנה מזבחות בבית ה' אשר אמר ה' בירושלם יהיה שמי לעולם: ויבן מזבחות לכל צבא השמים בשתי חצרות בית ה': והוא העביר את בניו באש בגי בן הגם ועוגן ונחש וכסף ועשה אוב וידעוני הרבה לעשות הרע בעיני ה' להכעיסו: וישם את פסל הסמל אשר עשה בבית האלהים אשר אמר אלהים אל דויד ואל שלמה בנו בבית הזה ובירושלם אשר בחרתי מפל שבטי ישראל אשים את שמי לעולם... ויתע מנשה את יהודה וישבי ירושלם לעשות רע מן הגוים אשר השמיד ה' מפני בני ישראל (דבהי"ב ל"ג, ב-ט).

שאלה למחשבה:

נסו להסביר את ההיגיון שעמד מאחורי מעשי מנשה - מדוע הוא נוהג הפוך מאביו בצורה כל כך קיצונית?

יתכן שמנשה התבונן בדרכיו של אביו חזקיהו, וראה שהמהפכה הדתית שעשה והמרד באשור לא הועילו לו, ואולי אפילו להפך - ממלכת יהודה כמעט חרבה. מנשה מנסה גישה אחרת, אולי מתוך תקווה להציל את הממלכה.

אם מתבוננים במלכי יהודה האחרונים, מיותר עד צדקיהו, ניתן לראות שכמעט כל מלך עושה הפוך מאביו, בצורה קיצונית:

- יותם - עשה הישר בעיני ה' בשלמות.
- אחז - הכניס ע"ז לממלכה ובנה מזבח ארמי במקדש.
- חזקיהו - עשה מהפכה דתית ובה הכרית את הע"ז.
- מנשה - מכניס ע"ז לממלכה ואפילו למקדש.
- אמון - ממשיך את דרכי מנשה
- יאשיהו - עושה מהפכה דתית מקיפה מאד
- יהויקים - מחזיר את הע"ז לממלכה ולמקדש

איך הרגיש אחז כאשר בנו חזקיהו הרס את כל המזבחות שהוא בנה? איך הרגיש חזקיהו כשבנו מנשה טימא את המקדש שהוא טיהר במו ידיו? מה חשב יאשיהו על בנו יהויקים, שקלקל את כל ההישגים הרוחניים של המהפכה שלו? אמנם בדרך כלל המהפכות נעשו לאחר מות האב, אך ניתן להניח שעוד בחיי האב היו רמזים לכך שהבן בוחר בדרך שונה מאביו, דרך שעומדת להרוס את מפעל חייו של האב. חז"ל מתארים את הניסיון של חזקיהו למנוע את השינוי שבנו עתיד לעשות:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף י עמוד א

בימים ההם חלה חזקיהו למות ויבא אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא ויאמר אליו: כה אמר ה' (צבאות) צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה וגו'. מאי כי מת אתה ולא תחיה - מת אתה - בעולם הזה, ולא תחיה - לעולם הבא. אמר ליה: מאי כולי האי? אמר ליה: משום דלא עסקת בפריה ורביה. אמר ליה: משום דחזאי לי ברוח הקדש דנפקי מינאי בנין דלא מעלו. אמר ליה: בהדי כבשי דרחמנא למה לך? מאי דמפקדת איבעי לך למעבד, ומה דניחא קמיה קודשא בריך הוא - לעביד

חזקיהו יודע שבנו עתיד לבחור בדרך אחרת ממנו, ולהרוס את מפעל חייו. חששו כל כך גדול עד שהוא נמנע מהולדת ילדים. ישעיהו מלמד אותו (ואת כל אחד מאתנו) שעליו לעשות את ההשתדלות שלו, ואין לו אפשרות לשלוט בבחירות של ילדיו בעתיד, ובוודאי לא להתעסק בחשבונות של הקב"ה בדרכי ניהול העולם.

זוית אישית

- באילו מובנים את ממשיכים את דרכם של הוריהם? ובמה אתם בוחרים בדרך שונה מהם?
- חשבו גם על סיטואציות בהן ילדיכם בוחרים בדרך שונה משלכם.
- נסו לזהות מה המניע לשינוי? האם השינוי חיובי בעיניכם, או שניתן היה לבחור אחרת? וכיצד ההורים מקבלים את השינוי שעושים ילדיהם?

חטאי מנשה היו חמורים ביותר, ושמטו את הבסיס מתחת לקיומם של מלכות בית דוד והמקדש. ספר מלכים מדגיש שבעקבות מעשים חמורים אלה, נגזרה גזירת החורבן: **וַעַן אֲשֶׁר עָשָׂה מְנַשֶּׁה מֶלֶךְ יְהוּדָה הַתְּנַעֲבוֹת הָאֵלֹהִים הָרַע מִכָּל אֲשֶׁר עָשׂוּ הָאֲמֹרִי אֲשֶׁר לְפָנָיו וַיַּחֲטֵא גַם אֶת יְהוּדָה בְּגִלְגָּלוֹ: לָכֵן כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הִנְנִי מֵבִיא רָעָה עַל יְרוּשָׁלַם וְיְהוּדָה אֲשֶׁר כָּל שְׂמֵעָה תִצְלַחַה שְׁתֵּי אֲזִנָּיו: וְנָטִיתִי עַל יְרוּשָׁלַם אֶת קוֹ שֶׁמְרוֹן וְאֶת מִשְׁקַלֶּת בֵּית אֲחָאָב וּמִחִיתִי אֶת יְרוּשָׁלַם כַּאֲשֶׁר יִמְחָה אֶת הַצְּלַחַת מִחָה וְהַפֶּךְ עַל פְּנֵיהֶ: וְנָטִשְׁתִּי אֶת שְׂאֲרֵית נְחֻלָּתִי וְנָתַתִּים בְּיַד אִיבִיָּהֶם וְהָיוּ לְבָז וּלְמִשְׁפָּה לְכָל אִיבִיָּהֶם (מל"ב כ"א, יא-יד).**

מעניין לשים לב, שספר דברי הימים אינו מזכיר את גזירת החורבן בעקבות חטאי מנשה, ואפילו להפך - מסופר שמנשה קיבל את ענשו ובעקבות זאת חזר בתשובה ותיקן את דרכיו: וידבר ה' אל מנשה ואל עמו ולא הקשיבו: ויבא ה' עליהם את שרי הצבא אשר למלך אשור וילכדו את מנשה בחזים ויאסרוהו בנחשתים ויוליכוהו בבבלה: וכהציר לו חלה את פני ה' אלהיו ויבצע מאד מלפני אלהי אבותיו: ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחנונו וישיבהו ירושלים למלכותו וידע מנשה כי ה' הוא האלהים: ואחרי כן בנה חומה חיצונה לעיר דויד מערבה לגיחון בנחל ולבוא בשער הדגים וסבב לעפל ויגביהה מאד וישם שרי חיל בכל הערים הבצורות ביהודה: ויסר את אלהי הנכר ואת הסמל מבית ה' וכל המזבחות אשר בנה ביהר בית ה' ובירושלים וישלך חוצה לעיר: ויבן את מזבח ה' ויזבח עליו זבחי שלמים ותודה ויאמר ליהודה לעבוד את ה' אלהי ישראל (דבה"ב ל"ג, י-טז).

לפי המסופר במלכים, דמותו של מנשה היא רק שלילית, והוא הגורם לחורבן. לעומת זאת, לפי המסופר בדברי הימים, דמותו של מנשה מורכבת - הוא אמנם עשה חטאים גדולים מאד, אך בהמשך תיקן את דרכיו ואף טיהר את הארץ והמקדש מהע"ז שהוא בעצמו הכניס. מורכבות זאת באה לידי ביטוי גם במחלוקת חז"ל על דמותו:

סנהדרין דף ק"ב ע"ב עד דף ק"ג ע"א:

מנשה - שנשה יה. דבר אחר: מנשה - שהנשי את ישראל לאביהם שבשמים. ומנלן דלא אתי לעלמא דאתי (שלא בא לעולם הבא?) דכתיב "בן שתיים עשרה שנה מנשה במלכו וחמשים וחמש שנה מלך בירושלים" (דבה"ב ל"ג); "ויעש הרע בעיני ה' כאשר עשה אחאב מלך ישראל" (מל"ב כ"א) מה אחאב אין לו חלק לעוה"ב אף מנשה אין לו חלק לעוה"ב.

רבי יהודה אומר: מנשה יש לו חלק לעוה"ב שנאמר "ויתפלל מנשה אל ה' ויעתר לו" (דבה"ב ל"ג).
...א"ר יוחנן כל האומר מנשה אין לו חלק לעוה"ב מרפה ידיהן של בעלי תשובה... מאי דכתיב "וישמע אליו ויחתר לו" (דבה"ב ל"ג, יג) "ויעתר לו" מיבעי ליה! מלמד שעשה לו הקב"ה כמין מחתרת ברקיע כדי לקבלו בתשובה מפני מדת הדין...

שאלה למחשבה

כיצד ניתן להבין את הפער בין שני התיאורים? מדוע ספר מלכים מתעלם מהחזרה בתשובה של מנשה? על הפער בין מלכים לדברי הימים לגבי דמותו של מנשה, שמעו בשיעורו של הרב מנשה וינר.

חלק ב - יאשיהו

יאשיהו עולה למלוכה בגיל צעיר מאד, ובתחילת מלכותו השרים ממשיכים לשלוט בממלכה, וכנראה ממשיכים את דרך הרע, שאמון חזר אליה לאחר מות מנשה. בשנה השמינית יאשיהו מתחיל לדרוש את ה' ובעקבות זאת הוא מתחיל לעשות תיקון. בתרשים שלפניכם ניתן לראות את שלבי המהפכה הדתית של יאשיהו:

קרב מגידו - יאשיהו	פסח	ביעור עבודה זרה	כריתת הברית	נבואת חולדה	מציאת ספר התורה	בדק הבית	תחילת סילוק ע"ז	תחילת הדרשה בה'	המלכת יאשיהו
31			18				12	8	שנה: 1

(התרשים עפ"י דפים למעיין ולמורה - מלכים ב', [חברות מרכז הדרכה בתנ"ך](#), מכללת הרצוג)

המהפכה של יאשיהו הייתה המהפכה המקיפה ביותר שנעשתה בממלכת יהודה, והגיעה אפילו עד שטחי ממלכת ישראל. לראשונה נעשה טיהור של כל הארץ מעבודה זרה, והריסת הבמות והעגלים שנבנו ע"י ירבעם בן נבט. אולם, למרות המהפכה המשמעותית, הגזירה לא התבטלה, יאשיהו נהרג בקרב מגידו, ומיד לאחר מותו חזר העם לדרך הרע.

שאלה למחשבה:

מותו של יאשיהו בקרב מגידו והחזרה של העם לחטאיהם לאחר מותו מעידים על כשלון מהפכת יאשיהו. נסו לחשוב, מדוע מהפכת יאשיהו לא הצליחה?
מה ניתן ללמוד מכך על הובלת שינוי ציבורי ע"י מנהיגים?

יתכן שהמהפכה שעשה יאשיהו לא הצליחה להגיע ללב העם, מכיוון שהם התרגלו לעבוד ע"ז במשך שנים רבות, והתפיסה האלילית משכה את ליבם יותר. נראה שיאשיהו עשה את המהפכה בצורה שלא התיישבה על ליבם והם לא היו ממש שותפים לדרכו (להרחבה ראו [בפוסט מאת הרב יגאל אריאל](#), [ובפוסט מאת הרב יובל שרלו](#), [ובסרטון מאת הרב אורי שרקי](#)).

חלק ג - מיהואחז עד צדקיהו

מלכי יהודה האחרונים, מיהואחז עד צדקיהו, מתוארים בספר דברי הימים בקצרה. ניתן להשלים את המידע עליהם מתוך הלימוד בספר מלכים [ובספר ירמיהו](#). התמונה העולה מתוך התיאור בדברי הימים היא שחטאיהם של המלכים האחרונים דירדרו את הממלכה עד לחורבן (בשונה מהאמירה של ספר מלכים, שחטאי מנשה גרמו לחורבן, בצירוף עם כל חטאי הדורות הקודמים):

בן עשרים וחמש שנה יהויקים במלכו ואחת עשרה שנה מלך בירושלם ויעש הרע בעיני ה' אלהיו: עליו עלה נבוכדנאצר מלך בבל ויאסרהו בנחשתים להליכו בבלה: ומכלי בית ה' הביא נבוכדנאצר לבל ויתנם בהיכלו בבל:
בן שמונה שנים יהויכין במלכו ושלשה חדשים ועשרת ימים מלך בירושלם ויעש הרע בעיני ה': ולתשובת השנה שלח המלך נבוכדנאצר ויבאהו בבלה עם כלי חמדת בית ה' ומלך את צדקיהו אחיו על יהודה וירושלם:
בן עשרים ואחת שנה צדקיהו במלכו ואחת עשרה שנה מלך בירושלם: ויעש הרע בעיני ה' אלהיו לא נכנע מלפני ירמיהו הנביא מפי ה': וגם במלך נבוכדנאצר מרד אשר השביעו באלהים ויקש את ערפו ויאמץ את לבבו משוב אל ה' אלהי ישראל: גם כל שרי הכהנים והעם הרבו למעל מעל ככל העבות הגוים ונטמאו את בית ה' אשר הקדיש בירושלם: וישלח ה' אלהי אבותיהם עליהם ביד מלאכיו השכם ושלוח כי חמל על עמו ועל מעונו: ויהיו מלעבים במלאכי האלהים ובזים דבריו ומתעתעים בנבואיו עד עלות חמת ה' בעמו עד לאין כרפא:
ויעל עליהם את מלך בשדים ויהרג בחוריהם בחרב בחרב בבית מקדשם ולא חמל על בחור ובתולה זקן וישש הכל נתן בידו: וכל כלי בית האלהים הגדלים והקטנים ואצרות בית ה' ואצרות המלך ושריו הכל הביא בבל: וישרפו את בית האלהים ונתעזו את חומת ירושלם וכל ארמנותיה שרפו באש וכל כלי מחמדיה להשחית: ונגל השאירית מן החרב אל בבל ויהיו לו ולבניו לעבדים... (ל"ו, ה-ו). (כ)

חלק ד - הצהרת כורש

ספר דברי הימים, שתיאר בהרחבה את מלכות בית דוד ואת מקומו המשמעותי של המקדש בחיי העם, מסתיים עם חורבן המקדש והפסקת מלכות בית דוד. החורבן והיציאה לגלות עלולים להיות סוף הסיפור של עם ישראל, מאחר ובאופן טבעי, עמים שחווים חורבן קשה וגולים ממקומם - נכחדים. אולם, כידוע לנו, עם ישראל חי וקיים. כיצד זה התרחש?

ספר דברי הימים, שנכתב בתקופת בית שני, מסתיים עם המבט קדימה, אל האופק העתידי, של שיבת עם ישראל מן הגלות: וַיְגַל הַשָּׂאֲרִית מִן הַחֶרֶב אֶל בָּבֶל וַיְהִיוּ לוֹ וּלְבָנָיו לְעִבְדִים עַד מֶלֶךְ מַלְכוּת פָּרְס: לְמַלְאוֹת דְּבַר ה' בְּפִי יִרְמְיָהוּ עַד רֵצֶתָהּ הָאָרֶץ אֵת שְׁבִתוֹתֶיהָ כָּל יְמֵי הַשְּׁמָה שְׁבִתָּהּ לְמַלְאוֹת שְׁבַעִים שָׁנָה: וּבְשָׁנַת אַחַת לְכוּרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס לְגָלוֹת דְּבַר ה' בְּפִי יִרְמְיָהוּ הַעֵיִר ה' אֵת רוּחַ כּוּרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס וַיַּעֲבֹר קוֹל בְּכָל מַלְכוּתוֹ וְגַם בְּמִקְתָּב לְאָמֹר: כֹּה אָמַר כּוּרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס כָּל מַמְלָכוֹת הָאָרֶץ נָתַן לִי ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְהוּא פָקֵד עָלַי לְבָנֹת לוֹ בַּיִת בִּירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה מִי בְכֶם מִכָּל עַמּוֹ ה' אֱלֹהֵי עַמּוֹ וַיַּעַל (ל"ו, כ-כג).

אחד החששות של עם ישראל בגלות היה שה' עזב אותם. אמנם הסיפור של תקופת המלכים מסתיים עם חורבן, אך התנ"ך בוחר לסיים עם המילה "ויעל", עם התקווה לגאולה בעתיד. גם ספרי הנביאים חוזרים ומדגישים שהחורבן והגלות הם רק שלב בתהליך ההיסטורי הגדול של עם ישראל, ולבסוף תגיע הגאולה. גם לאחר חורבן הבית השני, חז"ל נתנו לעם אופק היסטורי עם תקווה לגאולה העתידה לבא:

ספרי דברים פרשת עקב פסקא מג:

...רבן גמליאל ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא... היו עולים לירושלם הגיעו לצופים קרעו בגדיהם הגיעו להר הבית וראו שועל יוצא מבית קדש הקדשים התחילו הם בוכים ורבי עקיבא מצחק. אמרו לו: עקיבא לעולם אתה מתמיה שאנו בוכים ואתה מצחק? ...אמר להם: אף אני לכך צחקתי הרי הוא אומר (ישעיה ח ב) "ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריהו בן יברכיהו" וכי מה ענין אוריה אצל זכריה? מה אמר אוריה? (ירמיה כו יח) "ציון שדה תחרש וירושלם עינים תהיה והר הבית לבמות יער" מה אמר זכריה? (זכריה ח ד) "כה אמר ה' צבאות עוד ישבו זקנים וזקנות וגו' ורחבות העיר" וגו' אמר המקום: הרי לי שני עדים האלו אם קיימים דברי אוריה קיימים דברי זכריה. ואם בטלו דברי אוריה בטלים דברי זכריה. שמחתי שנתקיימו דברי אוריה לסוף שדברי זכריה עתידים לבוא, בלשון הזה אמרו לו: עקיבא נחמתנו.

ר' עקיבא צחק כאשר הוא רואה את החורבן, מפני שהוא מבין שהתגשמות נבואת הפורענות היא תחילת הדרך לקראת התגשמות נבואת הגאולה.

שאלה למחשבה

מדוע יש צורך בשלבים של חורבן וגלות על מנת להגיע אל שלבי הגאולה השלמה?

זוית אישית

נסו לחשוב על סיטואציות מהחיים, בהן הרס או קושי גדול מביאים דווקא לצמיחה מחודשת.

סיכום:

ספר דברי הימים מדגיש את חלקו של כל אחד מן המלכים בתהליך ההיסטורי. חלקם בחרו בדרך הטוב, ושיפרו את מצבו של העם, וחלקם בחרו בדרך הרע ודרדרו את העם. מלכי יהודה האחרונים דרדרו את העם עד לכדי חורבן ירושלים והמקדש, ויציאת עם ישראל לגלות בבל. יחד עם זאת, הספר מבהיר שהחורבן איננו הסוף, ומסתיים עם התקווה לעתיד: הצהרת כורש אפשרה לעם ישראל לשוב לארצו, ולבנות את המקדש. ואכן, כפי שידוע לנו מספר עזרא-נחמיה, העם שגלה לבבל שב אל הארץ בהנהגת זרובבל, מזרע בית דוד, ובנה מחדש את המקדש.

התקווה לגאולה העתידית חוזרת ומודגשת בדברי הנביאים, המנבאים על קיבוץ גלויות ושיבה אל הארץ, חזרת מלכות בית דוד והקמת המקדש. תקווה זו החזיקה את עם ישראל במשך שנות הגלות הארוכות ואפשרה את השיבה אל הארץ גם בדורות האחרונים ואת הקמת מדינת ישראל, ראשית צמיחת גאולתנו.